

Иванова А.Х.

САХА ТЫЛЫН УЛАРЫЙАР БЭЛИЭТЭ (ТЫЛЫ СЫҢҢЫРДЫЫ)

Саха тыла

Иванова Анастасия Харлампьевна, ИЯКН СВФУ, гр. НСТ-15

Научный руководитель: Герасимова Е.С., к.ф.н., доцент

Хайа да омука сыыс тылы туттар идэ мэлдьи баар буолар, хомойуох иһин, киһи барыта ыраастык сатаан сангарар буолбат.

Тылы сыһырдды араас эбит. Биирдэ эмэ көстөн аһар түбэлтэ улахан кутала суох. Онтон киһи билинҥи кэмнэ туттар, соруйан оннук сангара сатыыр буоллаҕына сэрэхтээх көстүү буолар. Билинҥи саха тылыгар сыыс тылы туттууга сүрүннээн манньк сыһа тахсар:

1. Нууччалыттан туруору тылбаастырга **солбуйар ааты** кыбытыы. Билигин саха тыла саамай сыһыарар төрдө нууччалыы этиини туруору тылбаастыртан тахсар, ол эбэтэр тылыттан тылыгар, биир да тылы көтүппэккэ тылбаастыы сатыллар. Ону нуучча тылын үөрэҕэр “боязнь пропустить слово” диэн этэллэр. Нууччалыы сангара үөрүйэх, нууччалыы толкуйдаах киһи ордук тылы кыбытабын диэн бэйэтэ да билбэт, манньк этэр сыһа диэн арааран өйдөөбөт.

Манна сүннүнэн *кени*, *бэйэтэ* солбуйар аат, быһаарар суолталаах аат туохтуур, уонна ситим тыл, дьөһүөл о.д.а. баар буолар. Манньк тыл киирдэҕинэ сахалыы этии тутула уларыян барар, саха тылын отуора хамсыыр.

Холобур: *Бэйэм аатым Валя диэн (аатым Валя диэн). Бэйэбит төрөөбүт дойдубутугар сайын баран кэлбиппит (сайын төрөөбүт дойдубутугар баран кэлбиппит). Устудьуоннар уонна кинилэр төрөппүттэрэ мунньахха кэллилэр (устудьуоннар уонна төрөппүттэр мунньахха кэллилэр)*. Бу этиилэргэ нууччалыы этии туруору тылбаастара, ол эбэтэр онто да суох өйдөнөр, этиигэ наадата суох тыллар киирбиттэр.

2. Билинҥи саха тылын биир сүрүн итэҕэһэ — официальной тыл-өс (**канцелярит**) киэнник тарҕаммыта буолла.

Ханньк баҕарар сайдыбыт омука тылыгар дьыала истиилэ диэн ааттаах бэйэтэ туспа сыаллаах-соруктаах, туспа бэлиэлээх функциональной истиил бара биллэр. Ол истиил биир бэлиэтэ сүрүн бэлиэтинэн ураты тутуллаах кэпсиирэни туттуу буолар. Холобур: *Эрийбит истээччигэ ыйытыы биэрэбин (эрийбит истээччиттэн ыйытабын). Мунньахха кэлбэтэх оҕолору кытта кэпсэтии барда (мунньахха кэлбэтэх оҕолору кытта кэпсэтибит). Кыттыны ылла бастакы куурус устудьуона Васильева Анна (бастакы куурус устудьуона Васильева Анна кытынна). Учуутал ыйытытыгар үөрэнээччи хоруй биэрдэ (үөрэнээччи учуутал ыйытытыгар хоруйдаата). Старостат мунньаҕар этии киллэрбиттэрин бары билэр унигит (старостат мунньаҕар эппиттэрин бары билэр унигит)*.

3. Тылы кыайан билбэт киһи этиигэ наадата суоҕу **аһара сиһилиир** идэлээх буолар, холобур: *Ийэм үт биэрэр ынаҕын ыыр* диэбит курдук.

~~Итиннэ маарынныр этии билигин олус элбэх: Бүгүнгү ытыллыбыт муннахха~~
сылдьан кэллим (Муннахтан кэллим). Быраатым мастан тутуллубут дьэни хаартыскаҕа түһэрдэ (быраатым мас дьэни хаартыскаҕа түһэрдэ). Эбэм туостан тигиллибит иһити эдьиийбэр бэлэхтээтэ (эбэм эдьиийбэр туос иһити бэлэхтээтэ). Маннык этиини киһи өйдүүрүнэн өйдүүр эрэри, сахалы тыл ситимин үөрүйэҕин кэһэр буолан, тыл-өс култуурата намыһаҕын көрдөрөр.

4. Этиигэ тылы хатылыыр түбэлтэ (**тавтология**) эмиэ тыл-өс мөлтөҕүн туоһулуур: Кыһын манна кыстыыр көтөрдөр олус да элбэхтэр (Манна кыстыыр көтөр олус да элбэх). Балаҕан ыйын 30 күнүгэр – тылбаасчым күнэ буолар (балаҕан ыйын 30-гар тылбаасчым күнэ буолар). Ааспыт сылга Сунтаар улууһун дириэктэрэ биэс сылга талыллыбыта (Былырын Сунтаар улууһун дириэктэрэ биэс сылга талыллыбыта). Бастакы этиигэ кыһын уонна кыстыыр диэн, иккис этиигэ күнүгэр уонна күнэ диэни хатылаабыттар. Үһүс этиигэ тыл үөрүйэҕэ кэһиллибит, нуучча тылыттан *в прошлом году* диэни туруору тылбаастаабыттар. Ол иһин тылы хатылааһын тахсыбыт.

Түмүктээн эттэххэ, бу барыта нууччалы тыл култууртан, нууччалы этиини туруору тылбаастаан сангардан тахсар дии саныбын. Онон, сахалы тыл култуурата, сахалы саныыр, сыыс тыла суох ыраастык сахалы сангарар, төрөөбүт төрүт тылбытын харахпыт харатын курдук харыстаан илдьэ сылдьыах тустаахпыт.

Литература испиһэҕэ:

1. Ефремова Н.А. Саха тыла. Истилистикэ төрүтэ уонна тыл-өс култуурата. Дьокуускай, 2008.
2. Петрова Т.И., Ефремова Н.А. о.д.а. Саха тыла: Тыл-өс култуурата. Дьокуускай, 2015.
3. Петрова Т.И. Ыраастык сахалы сангарыах. – Дьокуускай, 1996.